

JOANNA KOZAKIEWICZ

Polityka językowa Rumunii a dialekt csángó

Abstract (Language policy of Romania and the dialect csángó). Csángós are an ethnic group of Hungarian origin, settled in Moldavian part of Romania at the end of 13th century. Over the centuries, they have lived in isolation which enabled preservation of their archaic dialect and culture. Today the bilingual Csángó speakers are on the verge of language shift to Romanian. The paper, apart from introducing the features of the endangered Csángó dialect, presents the relation between the Romanian language policy, linguistic changes in the Csángó dialect and self-identity as an ethnic minority. Furthermore, it examines different possibilities of the revitalization of the Csángó dialect, taking into consideration means of the European Union for multilingualism.

Abstrakt. Czangowie to mniejszość etniczna pochodzenia węgierskiego, zamieszkująca od końca XIII w. mołdawską część Rumunii. Wielowiekowa izolacja pozwoliła zachować archaiczny charakter dialektu i kultury Czangów. Obecnie dwujęzyczność Czangów stoi na krawędzi przesunięcia językowego na język rumuński. Artykuł, oprócz przedstawienia cech charakterystycznych dla zagrożonego dialektu csángó, prezentuje związek pomiędzy polityką językową Rumunii, zmianami językowymi zachodzącymi w dialekcie Czangów oraz ich poczuciem tożsamości. Ponadto rozpatruje różne możliwości rewitalizacji dialektu, biorąc pod uwagę środki Unii Europejskiej na rzecz wielojęzyczności.

Wstęp

Czangowie od początków XIV w. zamieszkują północno-wschodnią część Rumunii, czyli Mołdawię historyczną, tworząc najbardziej oddaloną od węgierskojęzycznego obszaru językowego mniejszość etniczną. Nie zachowało się żadne źródło historyczne wyjaśniające przyczyny osiedlenia się Czangów w Mołdawii, jednak przypuszcza się, iż ich zadaniem była obrona wschodnich granic państwa węgierskiego przed Tatarami oraz umocnienie wpływów węgierskich na tym terenie. Żyjąc od ponad siedmiuset lat w obcym środowisku, pomimo postępującej asymilacji, Czangowie zachowali znajomość dialektu, który rozwijając się w specyficznych warunkach, zyskał unikalny charakter. Wyjątkowość tego dialektu polega na tym, że w porównaniu do innych gwar

węgierskich cechuje go największa ilość archaizmów, obecna na poziomie fonetycznym, gramatycznym i leksykalnym. Większość z nich pochodzi z okresu starowęgierskiego i nie jest spotykana we współczesnych odmianach języka węgierskiego.

Zachowanie archaicznego charakteru języka było możliwe dzięki wielowiekowej izolacji, jednakże polityka Rumunii XX w. nie tylko przyspieszyła proces asymilacji, ale także przyczyniła się do zmian językowych. Dialekt *csángó* został wyparty ze wszystkich sfer życia publicznego – administracji, oświaty, kościołów. Jednocześnie w bardzo dużym stopniu uległ wpływowi języka rumuńskiego, przejawiającego się w tysiącach zapożyczeń. Obecnie dwujęzyczność Czangów stoi na krawędzi całkowitego zastąpienia dialektu przez język rumuński. Sytuacja zagrożonego języka oraz kultury Czangów tylko w nieznacznym stopniu uległa poprawie po wstąpieniu Rumunii do Unii Europejskiej w 2007 r.

Celem artykułu jest przybliżenie słabo znanej w Polsce grupy etnicznej oraz złożonej problematyki związanej z zachowaniem znajomości dialektu *csángó*, jako przykładu jednej z wielu mniejszości w Unii Europejskiej, której przyszłość zależy od otwartości na wielojęzyczność polityki językowej danego państwa członkowskiego.

1. Etymologia nazwy *csángó*

Na temat pochodzenia Czangów, etymologii nazwy, przyczyn i daty pojawienia się tej ludności w Mołdawii powstało wiele teorii. W drugiej połowie XVIII w. bezzasadnie przypisywano jej pochodzenie tureckie, później także rumuńskie. Mało prawdopodobnym okazało się również założenie, iż są to potomkowie plemion węgierskich, które miałyby nie wejść z pozostałymi do Basenu Karpackiego, a pozostać na terenach historycznej Mołdawii w okresie zajmowania ojczyzny (896). Najnowsze prace językoznawców i etnografów potwierdzają węgierskie pochodzenie Czangów, wskazując Równinę Siedmiogrodzką jako teren, z którego przybyli. Porównawcze badania dialektologiczne wykazały, iż najwięcej wspólnych cech z dialektem Czangów posiadają gwary ze środkowej części Równiny Siedmiogrodzkiej, czyli z okolic Torockó–Tordy. Trzeba jednak podkreślić, iż nie są to gwary seklerskie (Benkő 1990).

Pojawienie się Czangów w historycznej Mołdawii szacuje się na koniec XIII lub początek XIV w., jeszcze przed powstaniem Gospodarstwa Mołdawskiego. Świadczą o tym m.in. pochodzące z języka węgierskiego nazwy geograficzne, których rumuńskie wersje są niekiedy jedynie zapisem fonetycznym. Przykładem może być rzeka Seret, wzdłuż której przodkowie Czangów osiedlali się w zorganizowany sposób. Węgierska nazwa rzeki brzmi tak samo – *Szeret* (czyt. seret) i oznacza *kochać*, może być także derywatem od rzeczownika *szeretet* (miłość). Nazwa rumuńska brzmi *Siret*. Niemniej Mołdawia nie była krainą etnicznie jednorodną. Oprócz Węgrów i ludności wołoskiej zamieszkiwali ją Sasi, Rusini, Polacy.

Nazwa *Czangowie* (węg. *csángók*) jest prawdopodobnie derywatem czasownika *csáng/csang*, który zawiera w sobie następujące znaczenia: wałęsać się, włóczyć się, kręcić się, błąkać się. Zauważalnie łączy się zatem z odseparowaniem Czangów od reszty Węgrów żyjących w Basenie Karpackim. Po raz pierwszy w źródłach pisanych nazwa ta pojawiła się w XV w. jako nazwisko w formach: *Tsángó*, *Chango*, *Czankó* (Benkó 1990). Dopiero w XVIII w. zaczęto ją stosować jako nazwę ludności. Sami Czangowie jednak niechętnie określają się tym mianem, ponieważ często było używane jako przezwisko i miało zdecydowanie pejoratywne asocjacje. W 2000 r. Komisja ds. Kultury, Nauki i Oświaty Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy oficjalnie określiła tę mniejszość nazwą *Czangowie* oraz stwierdziła, iż posługują się dialektem języka węgierskiego (Pozsony 2005).

2. Podziały wewnętrzne

Istnieje błędne przekonanie, iż Czangowie stanowią ogół ludności pochodzenia węgierskiego w mołdawskiej części Rumunii. W rzeczywistości Czangami powinno się nazywać tylko tych mieszkańców, którzy są potomkami Węgrów przybyłych do Mołdawii w średniowieczu. Podzielili się oni na dwie grupy – północną i południową. Dawniej tereny zaludnione przez Czangów obejmowały znacznie większy obszar. Czangowie Północni zamieszkują obecnie okolice miasta Roman, natomiast Czangowie Południowi okolice miasta Bacău.

Od drugiej połowy XVIII wieku do Mołdawi falami uciekali Seklerzy. Zamieszkali oni okolice Braszowa, a niejednokrotnie także wprowadzali się do wiosek Czangów Południowych (Pozsony 2005). Badacze węgierscy obstają przy tym, by nazywać ich mołdawskimi Seklerami, ze względu na inne pochodzenie oraz różnice dialektologiczne. Bliskie sąsiedztwo mołdawskich Seklerów sprawiło, iż dialekt Czangów Południowych przejął wiele cech z gwary seklerskiej.

3. Wyspa językowa a dialekt csángó

Cechy dialektu, którym posługują się Czangowie, zostały uwarunkowane przez czynniki historyczne i polityczne, lecz duże znaczenie ma również fakt, iż rozwija się on na wyspie językowej. Wyspę językową tworzy taka wspólnota językowa, która nie posiada bezpośredniego kontaktu z rozmówcami tego samego języka, oraz ze wszystkich stron otoczona jest przez obce kulturowo i językowo środowisko (Hoppa 2009). Charakterystyczne dla wyspy językowej jest to, iż z jednej strony stwarza warunki odpowiednie dla utrzymania cech danego języka, z drugiej strony jednak wraz z upły-

wem czasu język ten staje się niezależnym systemem, tworząc wiele neologizmów i form, które będą niezrozumiałe dla użytkowników rodzimego języka. Ponadto język ten rozwijając się w obcym środowisku, z czasem przejmuje coraz więcej elementów otaczającego go języka, zaspokajając zapotrzebowanie na nowe słowa.

Wyspa językowa, którą tworzą Czangowie, jest najstarszą i najbardziej oddaloną od wszystkich węgierskich wspólnot językowych (Benkő 1957). Z tego względu dialekt csángó zawiera w sobie elementy starowęgierskie, lecz nie znajdziemy w nim słów, które powstały np. podczas wielkiej odnowy języka zapoczątkowanej przez Ferencza Kazinczyego w XVIII w. Utrudnia to Czangom zrozumienie współczesnego języka węgierskiego. Umiejętność czytania i pisania po węgiersku jest wśród Czangów bardzo rzadka. Do zapisu dialektu używany jest alfabet rumuński. Dla Węgrów natomiast, oprócz często niezrozumiałych archaizmów leksykalnych i gramatycznych, barierą w komunikacji stanowią neologizmy, przejawiające się w nietypowym użyciu czasowników posiłkowych i odmiennych końcówek, oraz duża liczba zapożyczeń z języka rumuńskiego.

Duże znaczenie dla języka rozwijającego się na wyspie językowej ma także rodzaj obszaru, który wyspa zajmuje. Jeśli tworzy ją kilka osiedli, tak jak w przypadku dialektu csángó, różnice dialektologiczne będą cechowały każdą miejscowość. Wyspę językową Czangów tworzy 80 wiosek, dla których natężenie cech typowych dla tego dialektu jest różne, podobnie jak stopień oddziaływania języka rumuńskiego. Poza głównym podziałem na dialekt Czangów Północnych i Południowych dialekt csángó jest zróżnicowany także na poziomie lokalnym.

4. Archaiczny charakter dialektu csángó

Archaiczność dialektu csángó przejawia się nie tylko na poziomie leksykalnym, ale także na poziomie fonetycznym, gramatycznym i składniowym. Gwara Czangów Północnych zawiera najwięcej archaizmów i elementów typowych dla średniowiecznego języka węgierskiego. Przede wszystkim jest to mazurzenie: Czangowie Północni zamiast *sz* wymawiają *s*. Ponadto zauważono przekształcenie się systemu spółgłosek zadziąsłowych: zamiast *cs* (cz) wymawiane jest *c*, zamiast *zs* (ż) *z*, a zamiast *ty* (zmiękczone, palatalne *ti*) i *gy* (zmiękczone, palatalne *di*) *cs* (cz) i *dzs* (dż). Kilka przykładów: *kucsa* (węg. *kutya*, pies), *dzsermek* (węg. *gyermek*, dziecko), *misze* (węg. *mise* – msza) (Kiss 2001).

Dialekt Czangów Południowych mniej różni się fonetycznie od węgierskiej normy językowej. W obu odmianach zachowały się jednak dawniej powszechnie używane fonemy: *ly*, np. *olyan*, *hely*. W języku węgierskim ślad po tej spółgłosce zachował się w pisowni, jednak ostatecznie przekształciła się w *j*. Następnym przykładem to bilabialne *v* (β), które w węgierskim przekształciło się w *v*: *üβeg* (węg. *üveg*, butelka, szkło), *hoβasz* (węg. *havas*, śnieżny). Ponadto zachowała się także bezdźwięczna bilabialna głoska

drżąca *Ψ*, np. *Ψücsök* (węg. *tücsök*, świerszcz), *Ψüsszög* (węg. *tüsszög*, kichać). Oba dialekty cechuje bogaty zestaw samogłosek:

	Tylne				Przednie			
	Niezaokrąglone		Zaokrąglone		Niezaokrąglone		Zaokrąglone	
	krótka	długa	krótka	długa	krótka	długa	krótka	długa
Wysoka	ı̇		u	ú	i	í	ü	ű
Średnia	ă		o	ó	ë	é	ö	ő
Niska	ε		a	ā	e	ē	œ	
Najniższa	â	á	–	–	ä			

W porównaniu do dialektu Czangów Północnych dialekt Czangów Południowych zawiera mniej zapożyczeń, jednak w warstwie leksykalnej, na skutek wpływu mołdawskich Seklerów, znaleźć można wyrazy dialektologiczne typowe dla gwary seklerskiej (Kiss 2001).

Oba dialekty cechuje bogaty system czasów przeszłych: czas przeszły narracyjny/epicki, zaprzeszyły w dwóch formach, przeszły ciągły, przeszły. Część z nich w języku węgierskim wyszła z użytku lub służy jedynie stylizacji literackiej (Márton 1974).

Ponadto w obu gwarach nie występuje typowa dla końcówek narzędnika (*-val* i *-vel*) asymilacja fonetyczna, kiedy *v* pod wpływem spółgłoski kończącej wyraz upodabnia się do niej. Przykład: *kéz* – ręka, *kézzel* – ręką. Upodobnienie jest nowszą cechą narzędnika, zatem w dialekcie Czangów mamy do czynienia z jego starszą formą. Przykład: *kézyel* (ręką), *regvel* (rano).

Do powszechnie używanych słów gwarowych, będących jednocześnie archaizmami, należą:

- *lér* (szwagier) – w języku węgierskim miało postać *rér* i w XV w. zostało zastąpione przez zapożyczone z niemieckiego słowo *sógor*;
- *tyukmon* (jajko) – oryginalnie *tyukmony*, słowo pochodzenia ugrofińskiego, z literackiego języka węgierskiego zniknęło w XVIII w.;
- *ünü* (krowa) – oryginalnie *ünő*, zapożyczenie z języka tureckiego, które trafiło do języka węgierskiego jeszcze w okresie przed osiedleniem się na obecnym terytorium, zastąpione w XV w. przez nieznaną Czangom słowo *tehén*;
- *vaszverő* (kowal) – słowo pochodzące z ok. XIV w., obecnie stosowane tylko przez węgierskojęzyczną ludność Mołdawii (Lükő 2002).

5. Neologizmy

Charakterystyczna dla języka rozwijającego się na wyspie językowej jest także duża ilość neologizmów. W przypadku dialektu csángó jest to przede wszystkim nietypowe użycie konstrukcji gramatycznych. Tryb łączny tworzony jest w czasie przeszłym. Czas przyszły nie jest budowany za pomocą czasownika posiłkowego *fog*, a *akar* (chcieć) lub *lesz* (będzie, w standardowej gramatyce węgierskiej czasownik ten nie łączy się z bezokolicznikami). Przykład z dialektu Czangów Północnych: *akarnak tojni a csúkok östyének* (węg. *este tojni fognak a tyúkok* – wieczorem kury zniosą jajka). W przypadku czasu przeszłego przypuszczającego, zamiast czasownika posiłkowego *volna* używana jest forma *lenne*, np. *nesztek lenne* (węg. *néztek volna* – obejrzeliby). Ponadto nie zawsze obowiązuje zasada umieszczania najważniejszych informacji przed czasownikiem. We wszystkich czasach, trybach i koniugacjach można napotkać na nieco odmiennie końcówki oraz większą liczbę dyftongów (Márton 1974, Lükő 2002).

Powszechnie stosowane neologizmy:

- *fel* – tłuszcz (węg. *zsír*),
- *szültü* – fujarka (węg. *furulya*),
- *filesz/filyes* – królik (węg. *nyúl*),
- *cinige* – neologizm z gwary Północnych Czangów oznaczający skrzypce (węg. *hegedű*, a u Czangów Południowych *hedegü*)

6. Charakter zapożyczeń

Warto w tym miejscu przyjrzeć się zapożyczeniom, których znaczna liczba jest również typowa dla wysp językowych. Zapożyczenia z języka rumuńskiego w dialekcie csángó obejmują obecnie wszystkie kręgi tematyczne kultury materialnej: człowiek (części ciała, leczenie, choroby, cechy charakteru, pożywienie, terminologia koligacji rodzinnych, ubiór, zawody, narzędzia, dom), natura (niektóre nazwy roślin i zwierząt), gospodarstwo (uprawa roli, hodowla zwierząt), kalendarz (nazwy miesięcy). Ich liczbę szacuje się na kilka tysięcy. W większości są to rzeczowniki pochodzące z gwar rumuńskich, wymawiane w zwęgierszczony sposób (Márton 1972). Wśród zapożyczeń rzadziej można znaleźć pojęcia abstrakcyjne, co świadczy o tym, iż zapożyczenia w głównej mierze służyły uzupełnieniu braków w leksyce dotyczących rozwijającego się świata materialnego.

Zapożyczenia nie zastąpiły jeszcze najważniejszych, najbardziej podstawowych wyrażeń. Przykładowo wśród nazw części ciała elementarne określenia pozostały niezmiennione: *fej* (głowa), *száj* (usta), *szem* (oczy), *fül* (uszny), *orr* (nos), *bőr* (skóra), *haj* (włosy), *kéz* (ręce), *láb* (nogi). Przejęto natomiast następujące nazwy z języka rumuńskiego: *bárba* (broda), *burik* (pepek), *burta/sztomák* (żołądek), *buza* (wargi), *fáca*

(twarz), *pálma* (dłoń), *gribon* (kręgosłup), *klápa* (powieka) (Márton 1972). Podobnie w innych kręgach tematycznych podstawową warstwę leksykalną stanowią węgierskie nazwy, natomiast słownictwo mające szczegółowy charakter zostało zapożyczone z języka rumuńskiego.

Wpływ języka rumuńskiego wzrastał w miarę postępowania procesów asymilacyjnych, dziś ujawnia się na każdym poziomie językowym, także suprasegmentalnym. Tempo, melodyka i akcent mowy upodobniły się do mowy rumuńskiej. Przejęto także dwa fonemy: tylnojęzykowe *î* oraz *ă* (ə). Zapożyczenia natomiast stały się produktywne i tworzą derywaty. Ponadto pod wpływem języka rumuńskiego charakterystyczna dla tego dialektu stała się duża ilość formantów zdrabniających (Kiss 2001).

Podsumowując, specyfika dialektu csángó to przede wszystkim archaiczność połączona ze swoistymi formami rozwiniętymi niezależnie od języka węgierskiego, uzupełniona elementami języka rumuńskiego. Izolacja każdej z zamieszkałych przez Czangów wsi zaowocowała dużą różnorodnością dialektu, o której świadczy fakt, iż Czangowie pochodzący z różnych terenów komunikują się z trudem.

Jedyną cechą unifikującą Czangów jest katolicyzm. Od czasu osiedlenia się Czangów w Mołdawii odgrywał on ważną i spajającą rolę. Podporządkowano mu życie społeczne i rodzinne, a także zwyczaje. Podczas gdy ludność węgierska zamieszkująca mołdawskie miasta szybko się zasymilowała, silne przywiązanie do wyznania rzymskokatolickiego w środowisku wiejskim sprawiło, iż romanizacja zaczęła nabierać większego tempa dopiero w XX w., gdy izolacja homogenicznych wsi została zachwiana. Wiejskie wspólnoty Czangów cechowały się brakiem podziału klasowego – nie wykształciła się tu warstwa inteligencka, nie było szlachty, a różnice majątkowe nie miały istotnego znaczenia. Silna endogamia sprawiła, iż rozwinęła się duża sieć koligacji rodzinnych.

Szacuje się, iż obecnie jedynie 60 tysięcy osób wykazuje znajomość dialektu csángó (Tánczos 2008). Niekoniecznie świadczy ona o poczuciu przynależności do tej mniejszości. Stałym wyznacznikiem odrębności od Rumunów jest w dalszym ciągu katolicyzm, charakteryzujący nawet w pełni zasymilowanych Czangów. Dlatego też przypuszcza się, iż 250 tysięcy katolików zamieszkujących mołdawską część Rumunii jest pochodzenia węgierskiego.

7. Działania asymilacyjne w XX w.

Po zakończeniu I wojny światowej oraz podpisaniu traktatu w Trianon (1920) terytorium Królestwa Rumunii znacznie się zwiększyło. Przyłączono kilka krain historycznych: Siedmiogród, Bukowinę, Banat, Dobrudżę, później także Bessarabię. Nacjonalistycznym władzom Rumunii zależało na stworzeniu etnicznie i kulturowo jednorodnego państwa. W rzeczywistości ich starania oznaczały dyskryminację ludności innego pochodzenia i wyznania. Czangowie zostali zmuszeni do zromanizowania

imion i nazwisk. Odprawianie mszy w języku węgierskim zostało zabronione, a dzieci uczące się w ortodoksyjnych szkołach zmuszano do brania udziału w ortodoksyjnych nabożeństwach (Pozsony 2005).

Gdy w wyniku podpisania paktu Ribbentrop-Mołotow w 1939 r. Rumunia utraciła na rzecz Węgier północną część Siedmiogrodu, dyskryminacja ludności pochodzenia węgierskiego zaostrzyła się najpierw w Siedmiogrodzie, a następnie także w mołdawskiej części państwa. Czangowie zostali pozbawieni większości praw obywatelskich – przede wszystkim odmawiano im wydania jakiegokolwiek dokumentu poświadczającego obywatelstwo rumuńskie, w wielu miejscowościach pozbawiano prawa do głosowania. Zabroniono im piastowania urzędów. Osoby chcące pracować w administracji musiały przejść na prawosławie. Po przejęciu władzy przez komunistów po II wojnie światowej polityka względem mniejszości narodowych nie uległa zmianie. Za rządów Petru Grozy, Gheorghe Gheorghiu-Deja oraz Nicolae Ceaușescu nastąpiło zromanizowanie większości Czangów (Pozsony 2005).

Ze względu na węgierskie pochodzenie, Czangowie nie otrzymali ziem podczas rozparcelowania majątków kościelnych. Rozdzielono je pomiędzy biedniejsze rodziny rumuńskie. Na skutek kolektywizacji wsi wiele czangijskich rodzin straciło większość swoich ziem uprawnych, a mężczyźni zostali wysłani do prac przymusowych. Wówczas kontakt Czangów z językiem rumuńskim stał się dużo częstszy. Mężczyźni pracujący w rumuńskim otoczeniu szybko wcielali do archaicznego dialektu słowa dotyczące takich sfer życia, jak: przemysł, handel, administracja, których ich własny język nie wykształcił. Przejęte przez nich zapożyczenia rozprzestrzeniły się wśród wiejskiej ludności – były przekazywane podczas rozmów z domownikami. Młodzież, zachęcana do podjęcia pracy w państwowych zakładach przemysłowych, przenosiła się do miast, gdzie zazwyczaj zamieszkiwała na stałe. Rumunów natomiast zachęcano do osiedlania się w zasiedlonych przez Czangów wioskach.

Jedyną oznaką tolerancji w tym czasie było zezwolenie na utworzenie przez Czangów kilku szkół, w których nauka odbywała się w języku węgierskim. Szkoły te funkcjonowały w latach 1947-1958, po czym zostały zlikwidowane. Inicjatywa trwała zbyt krótko, by wykształcić warstwę inteligentną i na dobre wzmocnić poczucie tożsamości Czangów oraz podnieść prestiż dialektu. Gdy komunikacja w języku rumuńskim stała się codziennością, dialektu zaczęto używać jedynie w kręgu domowym i zawierał on już wówczas wiele zapożyczeń. Aktualnie aktywna znajomość dialektu jest bardzo rzadka i dotyczy głównie ludzi starszych. Badania węgierskich językoznawców wykazały, iż pasywna znajomość dialektu cechuje bardzo mały odsetek trzydziesto- i czterdziestolatków. Większość dzieci natomiast nie zna i nie używa dialektu (Kiss 2012). Oznacza to, iż komunikacja w dialekcie csángó zanika nawet na płaszczyźnie rodzinnej.

8. Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych

Po upadku dyktatury Ceaușescu polityka Rumunii przybrała proeuropejski charakter. W 1995 r. Rumunia podpisała, a w 2008 r. ratyfikowała Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. Dokument ten ma na celu stworzenie jak najlepszych warunków dla ochrony i rozwoju języków regionalnych lub mniejszościowych, wychodząc z założenia, iż wielojęzyczność Europy jest ważnym elementem jej dziedzictwa, budującego kulturą tożsamość. Karta zapewnia tym językom użycie w oświacie i środkach masowego przekazu, w administracji, sądownictwie, życiu gospodarczym, politycznym, społecznym oraz przede wszystkim w kulturze. Językiem regionalnym lub mniejszościowym nazywa te języki, które są tradycyjnie używane na terytorium danego państwa przez jego obywateli, stanowiących grupę liczebnie mniejszą od reszty ludności tego państwa. Za język regionalny lub mniejszościowy nie uznaje natomiast dialektów tego samego języka ani języków migrantów.

Ratyfikowanie Karty nie wymaga stosowania się do wszystkich przepisów w niej zawartych. Postanowienia Karty pozostawiają Państwu-Stronie możliwość decydowania o zasięgu działań podejmowanych na rzecz języków regionalnych lub mniejszościowych. Obowiązującą dla wszystkich jest część II Karty, mówiąca o respektowaniu i propagowaniu rozwoju tych języków poprzez m.in. zapewnienie metod i środków do ich nauczania na wszystkich możliwych poziomach oraz wspieranie studiów i badań nad tymi językami.

Część III Karty zawiera bardziej szczegółowe zalecenia dotyczące miejsca języków regionalnych i mniejszościowych w oświacie, sądownictwie, mediach, życiu publicznym, ekonomicznym i kulturalnym. Jednakże zgodnie z postanowieniami praktycznymi Karty, Państwo-Strona jest zobowiązana do respektowania 3 z 5 ustępów lub punktów części III, w tym przynajmniej po 3 wybrane z artykułu 8. (Oświata) i 12. (Działalność kulturalna i jej baza materialna), po jednym z artykułu 9. (Władze sądowe), 10. (Władze administracyjne i służby publiczne), 11. (Media) i 13. (Życie ekonomiczne i społeczne), w zależności od sytuacji danego języka regionalnego lub mniejszościowego oraz możliwości finansowych danego państwa.

W dokumencie ratyfikacji każde państwo wymienia języki regionalne i mniejszościowe oraz postanowienia części III, które zobowiązuje się respektować. Po roku od wejścia Karty w życie, a następnie co trzy lata, Państwo-Strona przedkłada Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy raport z dokonanych działań. Komisja Ekspertów do Spraw Języków Regionalnych lub Mniejszościowych w Europie (CAHLR) ustosunkowuje się do tego sprawozdania i podaje szereg rekomendacji w celu jeszcze lepszego stosowania postanowień Karty. Komitet Ministrów Rady Europy natomiast może te rekomendacje przekazać danemu Państwu-Stronie.

W Rumunii Karta weszła w życie 1 maja 2008 r. Raport, który zgodnie z zapisem miał zostać przedstawiony po roku, Sekretarz Generalny Rady Europy otrzymał 26 października 2010 r. W czerwcu 2012 r. Komisja Ekspertów ukończyła raport *European Charter for Regional or Minority Languages. Application of the Charter*

in Romania. Oba raporty w bardzo niewielkim stopniu rzucają światło na sytuację dialektu Czangów.

W dokumencie ratyfikacji Karty Rumunia wyszczególniła 20 języków regionalnych lub mniejszościowych, będących jednocześnie językami mniejszości narodowych. Język węgierski, jako język naliczniejszej mniejszości, został objęty ochroną w ramach postanowień z III części Karty. Czangowie natomiast jako mniejszość etniczna nie zostali uwzględnieni w dokumencie ratyfikacyjnym. We wstępnym raporcie przygotowanym przez rząd Rumunii, dotyczącym zastosowania Karty, Czangowie zostali jednakże wspomniani. Nie zaliczono ich do mniejszości węgierskiej, lecz do „pozostałych grup etnicznych”, pomimo adnotacji, iż przez część społeczności Czangów język węgierski jest uznawany za język ojczysty.

W raporcie Komisji Ekspertów z 2012 r. na temat Czangów znaleźć można jedynie następującą informację: „Mniejszość węgierska zawiera w sobie grupę Csángó (1370 osób zgodnie z raportem okresowym). Grupa ta posiada własny dialekt węgierski, jest geograficznie odseparowana od innych grup węgierskojęzycznych oraz jest pozbawiona rozwiniętej infrastruktury mającej na celu promocję swojej kultury. Komisja Ekspertów prosi rumuńskie władze o informację na temat języka, którym posługują się Czangowie, głównie w zakresie edukacji i kultury”.

W załączeniu do raportu Komisji Ekspertów znajdują się także komentarze władz rumuńskich odnoszące się do zaproponowanych rekomendacji. Jakkolwiek nie zajęły one stanowiska w sprawie dialektu csángó. Jedynie w sprawozdaniu z dofinansowywanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego działań kulturalnych na rzecz mniejszości wymieniono finansowe wsparcie Stowarzyszenia Młodych Czangów z Lunca de Jos przy organizacji międzynarodowego obozu tanecznego.

Wydaje się zatem, iż Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych jest niewystarczającym narzędziem ochrony zagrożonych języków mniejszości etnicznych. Władze Rumunii zdecydowały się stosować Kartę jedynie względem mniejszości narodowych, pozostawiając Czangów nie tylko poza sferą działań na rzecz wielojęzyczności, ale także negując ich węgierskie pochodzenie. Zapytanie Komisji Ekspertów do Spraw Języków Regionalnych lub Mniejszościowych w tej sprawie rodzi nadzieję, iż w następnym raporcie okresowym sytuacja Czangów zostanie scharakteryzowana dokładniej, a władze Rumunii poświęcą więcej uwagi tej mniejszości oraz problemowi edukacji w języku węgierskim.

9. Edukacja w języku węgierskim

Zaskakująco niska liczba Czangów, którą podano we wstępnym raporcie z wprowadzenia postanowień Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, niewątpliwie odzwierciedla skalę asymilacji. Dane pochodziły z przeprowadzonego w 2002 r. powszechnego spisu ludności. Tylko 1370 osób zadeklarowało przynależność

do tej grupy. Tak długa obecność Czangów w Mołdawii i usilne działania asymilacyjne w drugiej połowie XX w. musiały oddziaływać na poczucie tożsamości narodowej. Trzeba wykluczyć założenie, iż za swoją ojczyznę uznają oni Węgry. Niemniej jednak Czangowie, którzy są świadomi odrębności od Rumunów i znają swój dialekt, czują wspólnotę z Węgrami. Wielokrotnie podejmowali działania mające na celu odprawianie liturgii oraz prowadzenie edukacji w języku węgierskim, które z różnych przyczyn nie powiodły się.

Rząd Rumunii, nie przyznając Czangom statusu mniejszości, nie zapewnia im edukacji w języku węgierskim. Problem kształcenia dzieci Czangów pozostaje zatem w gestii stowarzyszeń pozarządowych. Pojawia się jednak pytanie, czy edukacja w języku węgierskim rozwiąże problem zagrożonego wyginięciem dialektu csángó?

Kiedy w latach 90. Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii zainicjował przeniesienie kilkudziesięciorga czangijskich dzieci do węgierskich szkół w Siedmiogrodzie, szybko okazało się, iż projekt nie przyniesie pożądanych efektów, czyli zatrzymania procesu przesunięcia językowego Czangów. Dzieci, mówiące w dziwnie brzmiącym dla Węgrów z Transylwanii języku, były wykluczane ze społeczności szkolnych. Podstawowym problemem okazała się jednak nieznajomość języka węgierskiego, który w znacznym stopniu różni się od archaicznego dialektu csángó. Mali Czangowie mieli problem ze zrozumieniem materiału dydaktycznego oraz opanowaniem takich przedmiotów, jak literatura węgierska czy historia Węgier. W konsekwencji jeszcze przed końcem roku szkolnego przeważająca liczba dzieci biorących udział w projekcie powróciła do domów. Z kolei osobom, które kontynuowały naukę w węgierskojęzycznych szkołach średnich i wyższych, po powrocie do mołdawskiej części kraju trudności nastęrczała ponowna integracja ze środowiskiem wiejskim. Nigdy też do końca nie udało im się zaadoptować w Transylwanii, ponieważ Seklerzy zamieszkujący Siedmiogród żywią wiele uprzedzeń względem Czangów, skutkiem czego niejednokrotnie młodzi Czangowie spotykali się z dyskryminacją z ich strony (Sándor 2000).

Na podstawie niepowodzenia tego przedsięwzięcia można wysunąć wniosek, iż jedynym rozwiązaniem byłoby nauczanie w dialekcie csángó, jednakże jest to nieosiągalne z kilku względów. Jak już zostało wcześniej wspomniane, dialekt ten wykazuje duże zróżnicowanie zależnie od miejscowości. Nie istnieje jego ustandaryzowana forma. Jest to język mówiony, tym samym niemożliwe jest stworzenie normy językowej, na podstawie której dałoby się opracować odpowiednie materiały dydaktyczne.

Realną szansę na zachowanie dialektu csángó stanowi powrócenie do odwiecznego sposobu nauki języka, czyli przekazywania go z pokolenia na pokolenie. Wymagałoby to jednak zmiany w postawie rodziców, którzy niechętnie rozmawiają ze swoimi dziećmi, używając dialektu. Zmiana ta mogłaby się dokonać w warunkach otwartości i akceptacji ze strony rumuńskiej społeczności. Tymczasem Czangowie, którzy od wieków przywiązani są do wyznania rzymskokatolickiego, a przedstawiciele Kościoła darzą szczerym szacunkiem i autorytetem, właśnie w kościele słyszą, że nie powinni uczyć swoich dzieci języka węgierskiego, ponieważ żyją w Rumunii i są Rumunami. O ile dla Seklerów nazwa csángó oznacza język nieprzyjemny w brzmieniu i dotyczy ludzi

nieznających poprawnego, prawdziwego języka węgierskiego, o tyle księża określają ich dialekt „diabelskim językiem” (Sándor 2000). Nic dziwnego, że Czangowie niezwykle nisko cenią swój język, a jego znajomość wiąże z poczuciem wstydu i wyobcowaniem. Nie stanowi on zatem wartości, którą chcą przekazywać swoim dzieciom. Niektórzy wręcz z wrogością odnoszą się do działań Czangów, którym mimo wszystko zależy na zachowaniu własnej kultury i języka.

O wzrost prestiżu dialektu i samoświadomości Czangów walczy Stowarzyszenie Mołdawskich Węgrów Csángó. Z jego inicjatywy w ponad dwudziestu wioskach zorganizowano regularne zajęcia pozalekcyjne w języku węgierskim (Hegyeli 2010). Ponieważ lekcje węgierskiego odbywają się na poziomie lokalnym, rodzice bardziej przychylnie traktują uczestnictwo dzieci w zajęciach. Ponadto Stowarzyszenie opracowało podręczniki zawierające zbiory tekstów dobranych z uwzględnieniem możliwości i potrzeb uczniów. Na uwagę zasługuje fakt, iż zajęcia te nie ograniczają się do poznawania języka węgierskiego. Nauczyciele starają się, by na zajęciach używano także dialektu charakterystycznego dla danej wioski, oraz by dzieci poznały tradycyjne tańce, pieśni i muzykę ludową swojego regionu. Obecnie w zajęciach bierze udział około 1500 uczniów. Ponadto rząd węgierski zapewnia rokrocznie dziesięć miejsc na węgierskich uniwersytetach i szkołach wyższych dla młodych Czangów, chcących kontynuować naukę po węgiersku.

Dialekt i kultura Czangów stanowi niewątpliwie ważną część nie tylko węgierskiego, ale europejskiego dziedzictwa. Działania asymilacyjne oraz dyskryminacja ich języka doprowadziły do tego, iż Czangowie nie potrafią docenić bogactwa swojej kultury, wpisującej się w historię Mołdawii od siedmiu wieków. Oddolne przedsięwzięcia mające na celu ochronę tradycji i języka Czangów zyskują większą skuteczność, jeśli władze Rumunii postarają się stworzyć przyjazną atmosferę względem wielojęzyczności i wieloetniczności, zgodnej z duchem Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Benkő, Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörénet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benkő, Loránd 1990: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Hegyeli, Attila 2010: *Tíz éves a Moldvai Csángó Oktatási Program*. <http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/Hegyeli+Attila.pdf>.
- Hoppa, Enikő 2009: A moldvai csángók nyelvsziget helyzete. In: *Nyelvünk és Kulturánk* 1.szám. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/periodikak/Nyelvunk_es_kulturank_2009_1/index.htm.
- Kiss, Jenő 2001: *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss, Jenő 2012: On the Hungarian language use of the Moldavian Csángós. In: Peti, Lehel (red.): *Language use, attitudes, strategies. Linguistic identity and ethnicity in the Moldavian Csángó villages*. Cluj Napoca.
- Lükő, Gábor 2002: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest: Táton Kiadó.

- Márton, Gyula 1972: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Márton, Gyula 1974: *Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Pozsony, Ferenc 2005: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest: Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.
- Sándor, Klára 2000: *National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf438.pdf.
- Tánczos, Vilmos 2008: A moldvai csángók lélekszámának és magyar nyelvismeretének történeti alakulása. In: Ilyés Sándor, Peti Lehel, Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, Strasbourg 1966: http://www.msw.gov.pl/portal/pl/584/7523/Europejska_karta_jezykow_regionalnych_lub_mniejszosciowych.html.
- Dokument ratyfikacji Karty przez Rumunię: Ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages by Romania, 2008: <http://www.dri.gov.ro/documents/B2-Law%20for%20the%20Ratification%20of%20the%20Language%20Charter.pdf>.
- Wstępny raport o polityce Rumunii realizowanej zgodnie z Częścią II Karty i o środkach podjętych dla wdrożenia przyjętych przepisów Części III: European Charter for Regional or Minority Languages. Initial periodical report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter, 2010: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/PeriodicalReports/RomaniaPR1_en.pdf.
- Raport Komisji Ekspertów do Spraw Języków Regionalnych lub Mniejszościowych w Europie: European Charter for Regional or Minority Languages. Application of the Charter in Romania, 2012: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/Romania-ECRML1_en.pdf.

